

ემზარ ჭანტურიძე

ქუთაისის საზოგადოებრივი ბიბლიოთეკაში დაცული პირველწყაროებში საქართველოს შესახებ

მსოფლიო ისტორიის ყოველი მნიშვნელოვანი მოვლენა შესაბამის საისტორიო წყაროებშია ასახული. თვითმხილველი, თანადროული პერიოდის მემატრიანეები თუ მათი შემოქმედებითი მემკვიდრეები აკვირდებოდნენ მომხდარ ამბებს და მეტ-ნაკლები სიზუსტითა და მეტ-ნაკლები ობიექტურობით აღწერდნენ თავიანთ საისტორიო შრომებში. საქართველოს ისტორიის მეცნიერული შესწავლისათვის, წერილობით წყაროებთან ერთად, უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება ასევე არქეოლოგიურ, ნუმიზმატურ, დოკუმენტურ მასალასა და ყოველივე მას, რაც წარსულიდან დღევანდლამდე შემოგვრჩა. მათ შორის განსაკუთრებით დიდია წერილობითი წყაროების მნიშვნელობა.

საქართველოს ისტორიის შესახებ არსებული წერილობითი წყაროების გამოვლენასა და გამოქვეყნებაში უდიდესი ღვაწლი მიუძღვით დიდ ქართველ მეცნიერებს: დ. ბაქრაძეს, ე. თაყაიშვილს, ივ. ჯავახიშვილს, კ. კეკელიძეს, ს. ჯანაშიას, ი. აბულაძეს, ს. ჯანაშვილს, ნ. ბერძენიშვილს, ნ. მარს, ა. შანიძეს, ს. ყაუხჩიშვილს, გ. მელიქიშვილს, ი. აბულაძეს, ა. გამყრელიძეს, ნ. ლომოურს, გ. ალასანიას, ზ. ალექსიძეს, რ. კიკნაძეს, ა. აბდლაძეს, აკ. ურუშაძეს, თ. მიქელაძეს, გ. წერეთელს, ს. ჯიქიას, თ. ყაუხჩიშვილს, ელ. მეტრეველს, ვ. ფუთურიძეს, ჯ. ოდიშელს, ნ. შენგელიას, ი. ტაბაღულას, ლ. ჯანაშიას, ნ. კეჭუყაძეს, მ. სვანიძეს... მათ გამოავლინეს, დაადგინეს უცხო ტექსტები, თარგმნეს ქართულ ენაზე და კომენტარებითურთ გამოაქვეყნეს მრავალი საინტერესო დოკუმენტი და ისტორიული მასალა.

ქართველურ ტომებს თავისი ხანგრძლივი არსებობის მანძილზე სხვადასხვა ხალხთან ჰქონდათ მჭიდრო პოლიტიკური, ეკონომიკური, კულტურული ურთიერთობა. ამდენად, იმ ხალხთა მწერლობაში გაჩნდა ცნობები ქართველური ტომების შესახებაც. ცნობები დაცულია აღმოსავლურ წარწერებში, ბერძენ, რომაელ, სომეხ, არაბ, სპარსულ, თურქ მწერალთა (ისტორიკოსები, გეოგრაფები, ფილოლოგები...) თხზულებებში, ევროპელ მოგზაურთა და მისიონერთა დღიურებში, ჩანაწერებში, დიპლომატთა მოხსენებით ანგარიშებში. ყველა ეს უცხოენოვანი მასალა საუკეთესო წყაროა საქართველოს ისტორიის შესასწავლად. ამდენად, საქართველოს ისტორიის კვლევისათვის, ქართულენოვან წყაროებთან ერთად, უცხოენოვანი წყაროების გაცნობას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება.

ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში საქართველოს ისტორიის შესახებ დაცული წყაროები საკმაოდ მრავალრიცხოვანია. ჩვენ წინამდებარე პუბლიკაცია მიზნად ისახავს, წარმოადგინოს იმ წერილობითი წყაროების

(ბიზანტიური წყაროები მე-3-8 საუკუნეები) ანტირებული ბიბლიოგრაფია, რომელიც დაცულია ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში. ყველა წარმოდგენილი წყარო ძალიან მნიშვნელოვანი და აუცილებელია საქართველოს ისტორიის შესასწავლად.

უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ (სულ 81 წყარო „გეორგიის“ 8 ტ.)

„გეორგიის“ I ტომის ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცეს და განმარტებები დაურთეს ალ. გამყრელიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა. თბ., 1961 წ., I ტ., შეტანილია 22 წყარო.

+ 1) ნიკეის 325 წ. I მსოფ. საეკლესიო კრების ამსახველი ტექსტებიდან ამოკრებილი მასალა. დღევანდლამდე მოღწეულია სხვადასხვა საუკუნის ხელნაწერი ნუსხები ექვს ენაზე: ბერძნული, ლათინური (2 ნუსხა), სირიული, არაბული, სომხური, კობტური. ნუსხებში დაცულია კრების მონაწილეთა სია, შედგენილი საეკლესიო ეპარქიებისა და საეპისკოპოსო კათედრების მიხედვით. ექვსივე ნუსხაში, სხვა ეპარქიების წარმომადგენლებთან ერთად, მოხსენიებულია ნეოკესარიის, ტრაპეზუნდისა და პიტეუნტის (ბიჭვინთის) საეპისკოპოსო კათედრები (ლონგინოზი ნეოკესარიიდან, დომინოს ტრაპეზუნტიდან, სტრატოფილე პიტეუნტიდან). ტექსტის ქართული თარგმანი შესრულებულია ნ. გელცენის, ნ. ჰილგენფილდის და ო. კუნტცის (1898 წ.) გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

+ 2) უცნობი ავტორის „წარმოშობის წიგნი“ და „ქრონიკა 334 წ.“. ორივე თხზულება წარმოადგენს „შესაქმის წიგნის“ ლათინურ დამუშავებას, რომელიც დაცულია, ერთი მხრივ, დამოუკიდებელ გამოცემებში ფრედეგარის ხელნაწერებით და, მეორე მხრივ „334 წ. „ქრონიკაში“. პირველი თხზულების ბერძნულ ორიგინალში წყაროებად გამოყენებულია III ს. მოღვაწეების კლიმენტი ალექსანდრიელის „stromata“ და იპოლიტე რომაელის ქრონოგრაფიული ნაწარმოები „lider generation“ („წარმოშობის წიგნი“). წყაროში საუბარია წარღვნის შემდგომი პერიოდის მოვლენებზე, ენათა აღრევის შემდეგ ხალხთა წარმოშობაზე. ორივე წყაროდან ამოკრებილი მასალის ქართული თარგმანი შესრულებულია ფრიკის (1892 წ.) გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

+ 3) იპოლიტე რომაელი, III ს. მოღვაწე, რომელსაც აქვს დაწერილი „liber generation“ („ხალხთა წარმოშობის წიგნი“). მასში საუბარია სხვადასხვა ტომებზე. მათ შორის ქართველურ ტომებზე და მათ საცხოვრისზე (იბერიელები, ბერანები, სავნები — იგივე სანიგები). აღნიშნულ თხზულებასთან დაკავშირებით უფრო სრული ინფორმაცია იხ. კეკელიძის გამოკვლევაში „ხალხთა კლასიფიკაციისა და გეოგრაფიული განრიგების საკითხები ძვ. ქართულ მწერლობაში“, თსუ შრომები, ტ. VII, 1938 წ., ასევე გ. ჟორდანიას „მეზურელნი“, თბ., 1956 წ.

+ 4) ვესევი კესარიელი (იგივე ვესევი პამფილი), III-IV სს. (260-340 წწ.) საეკლესიო მოღვაწე, რომელსაც დაუწერია ქრისტიანული მწერლობის სხვადასხვა ჟანრის თხზულებები, რომელთა შორის ყველაზე მნიშვნელოვნადაა მიჩნეული საისტორიო ხასიათის „ქრონიკა“ (სრული სათაურია „ქრონიკული ნუსხები და მოკლე მიმოხილვა სხვადასხვა ამბებისა, როგორც ელინთა, ისე ბარბაროსთა ისტორიიდან“). ეს თხზულება დაუმთავრებია 303

წელს. მისივე „საეკლესიო ისტორია“ „ქრონიკის“ ერთგვარ გაგრძელებას წარმოადგენს. თხზულებებში დაცულია ცნობები ქართველურ ტომებსა (კოლხები, ტიბარენები, იბერები, ბერანები, სანიგები) და მათ საცხოვრისზე, ანდრია პირველწოდებულის ქადაგებაზე.

აღსანიშნავია, ასევე, ისიც, რომ ევსევი კესარიელს უსარგებლია ჩვენთვის უცნობი პირველწყაროთი, რომელშიც აღნიშნულია, რომ თესალიელნი (ძველი პელაზგების ტერიტორიაზე მცხოვრებნი) თოთბალებსაგან იყვნენ წარმოშობილნი.

†5) ევსტათი ანტიოქიელი (280-360 წწ.), საეკლესიო მოღვაწე. 324-330 წწ.-ში ანტიოქიის ეპისკოპოსი. ნიკეის I მსოფ. საეკლესიო კრებაზე (325 წ.) იბრძოდა არიანოზელთა წინააღმდეგ. 330წ. ანტიოქიის არიანოზულმა კრებამ ის გადააყენა ეპისკოპოსობიდან, ხოლო კონსტანტინე კეისარმა ევსტათი გადაასახლა თრაკიაში, სადაც გარდაიცვალა 360 წელს.

მის შრომებში დაცულია ცნობები ქართველური ტომების (თეობელები-თუბალები-იბერები, მესხები-მესხენები ევსტათის მიხედვით კაპადოკიელები) შესახებ.

†6) კესარიოს ნაზიანზელი (გრიგოლ ნაზიანზელის უმცროსი ძმა), IV ს. მოღვაწე (გარდაიც. 368 წ.), მის ნაშრომთაგან ჩვენამდე მოღწეულია მხოლოდ ერთი დიალოგის ფრაგმენტი, რომელიც, მკვლევართა აზრით, ჩაწერილი უნდა იყოს კესარიოსის გარდაცვალების შემდეგ — 395წ. დიალოგში საუბარია ამპონებზე, პონტოს ჩრდ. და აღმოსავლეთ სანაპიროებზე მცხოვრებ ტომებზე.

†7) ეპიფანე კვიპრელი (314-403 წწ.), საეკლესიო მოღვაწე. 367 წლიდან კონსტანციის ეპისკოპოსი (ძველი სალაშინი). მთელი თავისი მოღვაწეობის მანძილზე, ის დაუღალავად იბრძოდა მწვალებლური მიმდინარეობების წინააღმდეგ.

ეპიფანეს შრომებში დაცულია ცნობები სხვადასხვა ტომთა წარმომავლობისა და მათი საცხოვრისის შესახებ. მათ შორისაა ქართველური ტომები: ხალიბები, ფსილიტები, ლაზები, მოსინიკები, იბერები, ამაზონები, კოლები, ტიბარენები, კოლხები, მელასქენები (კაპადოკია, ლაზია, იბერია).

†8) თემისტოხოსი, IV ს. გამოჩენილი ფილოსოფოსი და რიტორი, უმაღლესი რიტორიკული განათლება მასა და მის მამასაც მიუღიათ „კოლხების ქვეყანაში“, ქ. ფაზისში (ან „ფაზისის მახლობლად“). ახლო ურთიერთობა ჰქონდა იმპერატორ იულიანე „განდგომილთან“. გარდაიც. დაახ. 387-388 წ. მის თხზულებებსა და წერილებში დაცულია ცნობები ქართველურ ტომებზე: იბერიელებზე, კოლხებზე და აქ არსებულ რიტორიკულ სკოლაზე, რომელსაც ძალიან მაღალ შეფასებას აძლევს — უწოდებს „მუზების ტაძარს“. მისი ცნობები გამოირჩევა დამაჯერებლობითა და სანდობით.

†9) ლიბანიოსი (314-393 წწ.), ფილოსოფოსი. ჰქონდა გახსნილი თავისი სკოლა ჯერ კონსტანტინეპოლში, შემდეგ ნიკომედიაში, ბოლოს კი თავის მშობლიურ ქ. ანტიოქიაში, სადაც ის სიცოცხლის ბოლომდე მოღვაწეობდა. თავისი მსოფლმხედველობით ის ბოლომდე წარმართი

დარჩა. ახლო ურთიერთობა ჰქონდა იმპერატორ იულიანესთან, ასევე დაახლოებული ყოფილა ბიზანტიაში მოღვაწე ქართული სამეფო გვარის შთამომავალთან ბაკურთან, რომელსაც თავის ახლო წრეში ზმირად აქვს.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ბაკური ასევე მოხსენებული ჰყავს გელასი კესარიელს (ქართლის მოქცევის საკითხთან დაკავშირებით), ამიანე მარცვლინეს, რუფინუსს.

➔ 10) აგათანგელოსი, IV ს. სომეხი ისტორიკოსი, რომლის „სომეხთა მოქცევის“ ისტორია ჩვენამდე მოღწეულია მხოლოდ VIII ს. რედაქტირებული სომხური ტექსტით. „გეორგიის“ I ტომში შეტანილი ტექსტი თარგმნილია 1107 წ. გადაწერილი ტექსტიდან, რომელიც გამოაქვეყნა ყ. გარიტმა 1906 წ. „Византийский Временик“-ის XII ტ. ნაშრომი გრიგოლ განმანათლებლის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას ეხება. მას ტენდენციურად აქვს გადმოცემული გრიგოლის „ღვაწლი“ სომეხთა, ქართველთა და ალბანელთა გაქრისტიანების საქმეში. ყველასათვის ცნობილია, რომ გრიგოლის მოღვაწეობა არანაირად არ უკავშირდება ქართლის მოქცევასთან დაკავშირებულ საკითხებს. აგათანგელოსის მსჯელობიდან გამომდინარე, მთელი კავკასია, მათ შორის ქართული სამეფოები (ქართლი-იბერია და ლაზიკა) ემორჩილებოდა სომეხთა მეფე ტირიდატს, რაც ყოველგვარ რეალობას მოკლებულია. ივ. ჯავახიშვილის განმარტებით, აგათანგელოსის „სომეხთა მოქცევა“ „სომხური ეროვნული მონოფიზიტური საეკლესიო წრების სულიკვეთების გამოხატველია“.

➔ 11) ამიანე მარცვლინე (დაახლ. 330-332-392-393 წწ.) გვიანანტიკური ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთი უდიდესი წარმომადგენელია. მისი „ისტორია“ მოიცავს 96-378 წწ-ს. მისი ნაშრომის 31 წიგნიდან ჩვენამდე მოღწეულია 18 (XIV-XXXI). მას „ისტორიის“ წერისას უსარგებლია ბერძენი და რომაელი ისტორიკოსების (ლივიუსი, ტაციტუსი, პტოლემეაოსი, პომპონიუს მელა ერასტოსეუსი, დიონეისი პერიეგეტი ...) შრომებითა და ოფიციალური დოკუმენტური მასალით. ნაშრომში მოთხრობილია იბერიის მეფე მირიანისა და ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების საკითხები. აღწერს ქართველური ტომების (ხალიბები, ბიზარები, საპირები — საბირები, ტიბარენები, მოსინიკები, მაკრონები-ჭანები, ფილირები, ჰენიოხები) საცხოვრისსა და მათ საქმიანობას. უხვი ცნობებია ასევე დაცული რომსა და სპარსეთს შორის IV ს. გაჩაღებულ ომებში იბერთა მონაწილეობაზე.

➔ 12) ევნაბი სარდელის (IV-V სს. 354-420 წ.) („მოსაჯონარი ამბები“ „ისტორიული ჩანაწერები“) შრომების ფრაგმენტებია ჩვენამდე მოსული, ბოლო ნაშრომი შედგებოდა 14 წიგნისაგან და მოიცავდა 270-404 წლის ამბებს. საუბარია ერთ-ერთი კოლხი მეომრის, საქურის ევტროპიოსის, მეშუბეთა უფროსის სუბარმახიოსისა და კოლხურ მითებზე.

➔ 13) "Notitia dignitatum" — ეს წყარო არის V ს. დასაწყისში ოფიციალური წიგნების მიხედვით შედგენილი ძეგლი, რომლის სრული სათაურია „ნუსხა ყველა თანამდებობისა და მმართველობისა, როგორც სამოქალაქო, ისე სამხედროსი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მხარეებში“.

„ნოტაციაში“ დაცულია ცნობები ქართველური ტომებიდან (აბაზგების, იბერების, ჭანების) დაკომპლექტებული რაზმების ბიზანტიის ჯარში სამსახურის შესახებ.

†14) გელასი კესარიელი, IV ს. (გარდაიცვ. 395 წ.) საეკლესიო მოღვაწე, ისტორიკოსი, 339-395 წწ.-ში პალესტინის კესარიის ეპისკოპოსი. მას დაუწერია „საეკლესიო ისტორია“, რომელსაც მომდევნო პერიოდის ისტორიკოსები (თეოდანე, გიორგი მონაზონი, ჰიერონიმე, ფოტიუსი, რუფინუსი) იყენებენ როგორც პირველწყაროს. განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს მის ცნობებს საქართველოში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებასთან დაკავშირებით.

გელასი კესარიელი თავის „საეკლესიო ისტორიაში“, სხვა ავტორებისაგან განსხვავებით, გვაწვდის ცნობას იბერების მოქცევის, „იმავე ხანებში“, ე.ი. კონსტანტინე I-ის მეფობის დროს — ლაზების მოქცევის შესახებ.

†15) რუფინუსი - IVს. მეორე ნახევრის — Vს. დასაწყისის (გარდაიცვ. 410 წ.) საეკლესიო მოღვაწეა. მას დაუწერია 11 წიგნისაგან შემდგარი „საეკლესიო ისტორია“, რომლის წინა თავები წარმოადგენს ევსევი კესარიელის „საეკლესიო ისტორიის“ თარგმანს. ბოლო ორი — X-XI — წარმოადგენს რუფინუსის მიერ გელასი კესარიელის „საეკლესიო ისტორიის“ თარგმანს ლათინურ ენაზე, სადაც შიგადაშიგ ორიგინალური ამბებიც ჩაურთავს. ამდენად, რუფინუსის „საეკლესიო ისტორია“, რომელიც ორიგინალურ ნაწარმოებად იყო ცნობილი, წარმოადგენს გელასი კესარიელის „საეკლესიო ისტორიის“ ბერძნული ტექსტის თარგმანს.

†16) თეოდორიტე კვირელი V ს. (393-457/8 წწ.) საეკლესიო მოღვაწე, იოანე ოქროპირის ერთ-ერთი საუკეთესო მოწაფე.

„გეორგიკის“ I ტომში შეტანილია ამოკრებილი მასალა მისი „საეკლესიო ისტორიიდან“ და „უწყება მიზეზსა ქართველთა მოქცევისასა, თუ რომელთა წიგნთა შინა მოიხსენიების“; მათში მოთხრობილია იბერთა (ქართლის) მოქცევაზე, წმ. ნინოზე და მის ქადაგებაზე ქართლში, ეკლესიის მშენებლობაზე. ეკლესიის ორგანიზაციასა და სასულიერო პირების ხელდასმაზე. გარდა იბერებისა, თეოდორიტეს დასახელებული ჰყავს ის ქართველური ტომები (აფხაზები, ლაზები, სანები, აბაზგები), რომლებმაც აღიარეს ქრისტეს სჯული. გარდა ამისა, ის ურთავს განმარტებებს, თუ რა სახელით იყვნენ ადრე მოხსენებული ეს ტომები. მაგ.: მოსოხ//კაბადოკიელებია, თობელ//იბერები.

†17) სოკრატე სქოლასტიკოსი (380-440 წწ.). მისი ნაშრომი „ისტორია“ გაგრძელებაა ევსევი კესარიელის „საეკლესიო ისტორიისა“. სოკრატეს „ისტორია“ მოიცავს 305-439 წლების ამბებს. ნაშრომის წერისას სოკრატეს გამოუყენებია რუფინუსის, ევსევი კესარიელის, ათანასეს და ევტროპის შრომები. ასევე საეკლესიო კრებათა აქტების კრებული და ეპისკოპოსთა სიები. „ისტორიაში“ მოთხრობილია იბერთა მოქცევის ამბები. რადგანაც მისი ერთ-ერთი წყარო რუფინუსი იყო, ამიტომ იმეორებს მის მცდარ ინფორმაციას, რომ იბერთა მოქცევის შესახებ რუფინუსს უამბო იბერთა უფლისწულმა ბაკურმა. განსხვავება ის არის, რომ რუფინუსს ბაკური მოხსენიებული ჰყავს, როგორც ამ ხალხის მეფე, სოკრატე კი მოიხსენიებს ბაკურს უფლისწულად.

18. ერმია სოზომენე V ს. ბიზანტიელი საეკლესიო მოღვაწეა. მისი „საეკლესიო ისტორიის“ მხოლოდ ფრაგმენტებია ჩვენამდე მოღწეული. სოზომენე მთლიანად სოკრატეზეა დამოკიდებული, თუმცა გამოყენებული აქვს სხვა წყაროები, რომელსაც არ ასახელებს.

“გეორგიკის” I ტომში შეტანილია მისი „საეკლესიო ისტორიის“ მხოლოდ VII წიგნის VII თავიდან ამოკრებილი მასალა, სადაც საუბარია იბერთა მოქცევაზე, არგონავტებსა და იოანე ოქროპირის გადასახლებაზე ბიჭვინთაში.

19. ზოსიმე V-VI-სს. ისტორიკოსია. მისი ისტორია მოიცავს იმპერატორთა მმართველობის ხანას. უფრო დაწვრილებით აქვს აღწერილი 395-410 წლების ამბები. „ისტორიის“ წერისას მას გამოუყენებია წინადროინდელ ისტორიკოსთა თხზულებები, მათ შორის ენაპი სარდელის (345-420 წწ.) „ისტორიაც“. ზოსიმეს „ისტორიის“ I წიგნში მოთხრობილია რომაელთა 256 წ. მოწყობილ ლაშქრობაზე დასავლეთ საქართველოში. II წიგნში საუბარია მდ. ფაზისზე (რიონი) არსებული სიმაგრეების შესახებ. IV წიგნში დაცულია მასალა ბიზანტიის არმიაში მოღვაწე იმ ქართველ სარდალ ბაკურზე, რომელსაც ასევე მოიხსენიებენ: გელასი კესარიელი, გიორგი ამარტოლი, ლიბანიოსი, ამიანე მარცელინე. მათგან განსხვავებით ზოსიმე ბაკურს წარმომავლობით სომხად მიიჩნევს.

20. პრისკე პანიონელი VI ს. სახელმწიფო მოღვაწე და ისტორიკოსი, რომლის თხზულება „გუთების ისტორიის“ ძირითადი ნაწილი (433-474 წწ.) დაკარგულია და ჩვენამდე მოღწეულია მხოლოდ ფრაგმენტები, კონსტანტინე პორფიროგენეტის (კეისარი 912-959 წწ.) ბრძანებით შედგენილ კრებულში „ელჩობის შესახებ“. პრისკე პანიონელის „გოთების ისტორიის“ შემორჩენილი თხზულებიდან “გეორგიკის” I ტომში შეტანილია მხოლოდ რამდენიმე ფრაგმენტი, სადაც დაცულია უნიკალური ცნობები საქართველოში სამეფო ხელისუფლების მემკვიდრეობითი წესის შესახებ (გუბაზ I-ის მეფობის პერიოდი). პრისკეს მიხედვით, V საუკუნის შუა ხანებში ლაზეთი უკვე ქრისტიანული ქვეყანა ყოფილა. პრისკე პანიონელის მიერ აღნიშნული განამტკიცებს გელასი კესარიელის მიერ „ეკლესიის ისტორიაში“ გამოთქმულ მოსაზრებას „იმავე ხანებში“ (კეისარ კონსტანტინე I-ის მეფობის წლებში) იბერების და ლაზების მოქცევის შესახებ.

21. იოსებ ფლავიუსი, ახ. წ. II ს. (37-95 წწ.) ებრაელი ისტორიკოსი, სასულიერო წრიდან გამოსული. დედის მხრიდან მაკაბელთა სამეფო გვარიდან იყო. მისი მრავალრიცხოვანი ნაშრომებიდან საქართველოს ისტორიასთან დაკავშირებით ყურადსაღებია „იუდეველთა სიძველენი“ და „იუდეველთა ომები“.

“გეორგიკის” I ტომში შეტანილი ფლავიუსის ნაშრომებიდან ამოკრებილ მასალაში საუბარია ქართველურ ტომებზე და მათ ურთიერთობაზე რომთან: თუბალები, რომელთაც, ფლავიუსის განმარტებით, იმ დროისათვის იბერები ეწოდებოდათ; მოსოხინები-მოსოხი-მესხები, რომელთაც უკვე კაპადოკიელები ჰქვიადათ, ჰენიოხები, კოლხები.

იოსებ ფლავიუსის ნაშრომებიდან ამოკრებილი მასალა შეტანილია, ასევე, საქართველოს ისტორიის უცხოური წყაროების სერიით 1983წ.

გამოცემულ „ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ“ №28, რომელიც ძველი ბერძულიდან თარგმნა, გამოიკვლია და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა. „მოთხრობანი იუდაებრივისა ძუელ სიტყუაობისანი“ ორ ტომად გამოიცა 1987 და 1988 წწ. ქართული თარგმანის ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ნ. მელიქიშვილმა.

† 22. ჰიდატუსის „ქრონიკა“.

ახ. წ. VI. რომაელი ისტორიკოსი ჰიდატუსი დაბადებულია 393წ. ესპანეთის პროვინცია გალისიაში. „გეორგიკის“ I ტომში შეტანილია მისი თხზულება „ქრონიკიდან“ მხოლოდ ერთი ფრაგმენტი, სადაც მოთხრობილია იმპერატორ მარკიანეს (450-457 წწ.) დროს ბიზანტიელთა ლაშქრობის შესახებ ლაზეთში გუბაზ I-ის წინააღმდეგ. ანალოგიური ცნობა დაცულია პრისკე პანიონელის „ისტორიაში“ (იხ. გეორგიკა, ტ I, გვ. 254-255).

„გეორგიკის“ II ტომი გამოცემულია 1965 წელს. ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა. II ტომში შეტანილია V-VI სს. 5 ავტორის 12 თხზულებიდან ამოკრებილი მასალა: ანონიმი ავტორის „იუსტინიანეს ნოველები“, პროკოპი კესარიელი, იოანე ლიდე, იოანე რუფუსის ორი ნაწარმოები.

† 23. VI. ანონიმი ავტორის თხზულება „მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო“, მკვლევართა მოსაზრებით, დაწერილი უნდა იყოს VI. II ნახევარში. საქართველოს შავიზღვისპირა სანაპიროების აღწერისას უცნობი ავტორი ეყრდნობა არიანეს, მენიპე პერგამონელის, მარკიანე ჰერაკლელის, ფსევდო სკიმნოსის, სკილაქს კარიანდელის შრომებს. მასში ჩამოთვლილია საქართველოს ტერიტორიაზე მდებარე ქალაქები და მდინარეები. ანონიმ ავტორს დასახელებული ჰყავს ქართველური ტომები (ჰენიოხები, მაქლონები, ბიზირები, ზიდრიტები, კოლხები, რომლებსაც იმ პერიოდისათვის უკვე ლაზებად მოიხსენიებდნენ. დრილები, აფსილები, აბაზგები, სანიგები, ტიბარენები, მელანქლენები, კერკეტები, მოსინიკები, მაკრონები...) და ტერიტორია სადაც ეს ტომები ცხოვრობდნენ.

ანონიმ ავტორს, ისე როგორც მის პირველწყაროს, არიანეს, აღნიშნული აქვს, რომ იმ ტერიტორიაზე „ძველი ლაზიკიდან“ ვიდრე აქეუნტის მდინარემდე წინათ ცხოვრობდნენ: ჰენიოხები, კორაქსები, კილიკები, მელანქლენები, მაქლონები, კოლხები ლაზები: ამჟამად კი ცხოვრობენ ჩიქებო.

† 24. იუსტინიანეს ნოველები — VI საუკუნის იურიდიული ძეგლია, რომელიც წარმოადგენს 534 წლის შემდეგ იუსტინიანე კეისრის მმართველობის წლებში 527-565 წწ. გამოცემულ ახალ საკანონმდებლო აქტების კრებულს. იუსტინიანეს სიცოცხლეში ნოველები ქვეყნდებოდა ცალ-ცალკე. კრებულის სახით მხოლოდ მისი გარდაცვალების შემდეგ გამოიცა. ჩვენამდე სულ მოსულია 169 ნოველა. „გეორგიკის“ I ტომში შეტანილია მხოლოდ ორი IX (I) და XXXI (XXXIII) ნოველა, რომლებიც უშუალოდ ეხება VI საუკუნის საქართველოს ისტორიის საკითხებს.

†25. პროკოპი კესარიელი VI საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსი. ჩვენამდე მოღწეულია მისი სამი თხზულება: „პოლემიკა“ პროკოპი კესარიელის ძირითადი ნაშრომია. ის შედგება 8 წიგნისაგან, დაწერილია 545-553 წლებში. ეს ნაშრომი იყოფა სამ მონაკვეთად:

1) ომი სპარსელებთან; 2) ომი ვანდალებთან; 3) ომი გუთებთან. „ომების“ VIII წიგნი მოგვითხრობს საომარი ოპერაციების მიმდინარეობას ყველა ფრონტზე.

2) პროკოპი კესარიელის მეორე ნაშრომია „შენობათა შესახებ“, დაწერილია 6 წიგნად, 553-555 წწ. მკვლევართა ვარაუდით, პროკოპი კესარიელს ეს თხზულება იუსტინიანე კეისრის დავალებით უნდა დაეწერა.

3) „საიდუმლო ისტორია“ - ეს თხზულება იმავე ხანებშია დაწერილი, როცა იწერებოდა „ომების“ ისტორია. პროკოპი მას წერდა ყველასაგან ფარულად. ის მხოლოდ 1623 წელს აღმოაჩინა ნ. ალემანიმ ვატიკანის ბიბლიოთეკაში.

პროკოპი კესარიელის სამივე თხზულება შეიცავს შესანიშნავ ცნობებს VII. საქართველოს ისტორიის შესახებ.

†26. იოანე ლიდე VIს. ბიზანტიელი ისტორიკოსი, პროკოპი კესარიელის თანამედროვეა. დღევანდლამდე მოღწეულია მისი 3 ნაშრომი: 1) „თვეების შესახებ“, რომელიც შედგებოდა 4 წიგნისაგან, რომლის მხოლოდ ფრაგმენტებია მოღწეული; 2) „ციურ ნიშანთა შესახებ“ და 3) „რომაელთა სახელმწიფოს თანამდებობათა შესახებ“, რომელიც შედგება 3 წიგნისაგან. თხზულება მოიცავს ხანას ენესიდან იუსტინიანემდე. სავარაუდოდ, თხზულება დაწერილი უნდა იყოს 554წ. თხზულება მთლიანობაში, განსაკუთრებით მისი ბოლო ნაწილი (რომელიც ეხება VIს. - ავტორის თანამედროვე ხანას), წარმოადგენს საუკეთესო პირველწყაროს VIს. საქართველოს ისტორიის შესასწავლად.

†27. „გეორგიის“ II ტომში დამატების სახით შეტანილია ამოკრებილი მასალა იოანე რუფუსის (გარდაიცვალა 408 წ. შემდგომ ახლო ხანებში) თხზულებებიდან: „პეტრე იბერის ცხოვრება“ და „პლეროფორიები“. რუფუსის პირველი თხზულება ცნობილი მკვლევრების (ედ. შვარცი, ს. ყაუხჩიშვილი, ივ. ჭავჭავაძე, შ. ნუცუბიძე, ავ. გაწერელია) მტკიცებით, დაწერილი ყოფილა ბერძნულად. ჩვენამდე მოღწეულია მისი სირიული თარგმანი, რომელიც 1895 წ. გერმანული თარგმანით გამოსცა რ. რააბემ. სწორედ ამ ტექსტზე დაყრდნობით შეასრულა ქართული თარგმანი და შეიტანა „გეორგიის“ II ტომში ს. ყაუხჩიშვილმა. ნაშრომში აღწერილია ცნობილი ქართველი მოაზროვნის, პეტრე იბერის, წარმომავლობა, ცხოვრება და მოღვაწეობა.

„პლეროფორიები“ გვაწვდის ცნობებს ქალკედონის 451 წ. საეკლესიო კრების შემდეგ გაშლილი იდეოლოგიური ბრძოლის შესახებ უმთავრესად პალესტინაში და გვაცნობს ამ ბრძოლის ეპიზოდებს, რომლებიც პეტრე იბერის წრეში ხდებოდა.

„გეორგიის“ III ტომში შეტანილი ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო აკად. ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1936 წ. აღნიშნულ ტომში შეტანილია VI ს. 10 მწერლის თხზულება და ერთი დამატება.

† 28. VI საეკლესიო მოღვაწე ზაქარია რეტორის მრავალრიცხოვანი შრომებიდან “გეორგიის III ტომში შეტანილია “საეკლესიო ისტორიის“ ის ნაწილი, რომელიც ეხება პეტრე იბერიის ცხოვრებას. გარდა ამისა, ჩვენამდე მოღწეულია პეტრე იბერიელის ცხოვრების ასურული ტექსტი 1895 წ. რ. რაბეს გამოცემული და ქართული ტექსტი “ცხოვრება პეტრე იბერიის“ ნ. მარის გამოცემული 1896 წ.

გეორგიის III ტომში შეტანილი ზაქარია რეტორის ნაშრომის ქართული თარგმანი შესრულებულია კ. არენსის და გ. კრიუგერის მიერ გამოცემული (1899წ.) გერმანული თარგმანის მიხედვით, რომელიც შედარებულია ჰამილტონის და ბროკსის მიერ გამოცემულ (1899წ.) ინგლისურ თარგმანს.

† 29. აგათია სქოლასტიკოსი VI საუკუნის ისტორიკოსი (536-582 წწ.). მისი ნაშრომი „ისტორია“ მოიცავს 552-558 წწ. ამბებს. ნაშრომზე მუშაობისას, სხვა წყაროებთან ერთად, აგათიას გამოუყენებია სპარსული ქრონიკები. “გეორგიის“ III ტომში შეტანილი მასალა ძირითადად ასახავს სამხ.-დას. საქართველოში მიმდინარე ამბებს (ლაზიკაში, ჭანეთში).

ამოკრებილი მასალის ქართული თარგმანი შესრულებულია დინდორფისა (1871 წ.) და დე ბოორის (1903 წ.) მიერ გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

† 30. საბას ანდერძი VI საუკუნის ძეგლია. ანდერძი დაწერილია პალესტინის ცნობილი ლავრის დამაარსებელ საბას (გარდაიცვალა 524 წ.) მიერ. ანდერძი წარმოადგენს მონასტრის წესდებას, რომლის დაცვა-შესრულება საბას გარდაცვალების შემდეგ ევალებოდათ ლავრის წინამძღვრებს.

საბას ანდერძიდან ამოკრებილი მასალის ქართული თარგმანი შესრულებულია დიმიტრიევსკის (1890-1895 წწ.) და კურტცის (1894 წ.) მიერ გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

† 31. პეტრე პატრიკიოსი (500-562 წწ.) ისტორიკოსი, სახელმწიფო მოღვაწე. მას დარჩა ორი თხზულება: „ისტორია“ და „სახელმწიფო წყობილების შესახებ“. ორივე თხზულების 17 ფრაგმენტი შესულია კონსტანტინე პორფიროგენეტის შრომებში.

პეტრე პატრიკიოსის „ისტორიიდან“ შერჩეული ფრაგმენტების ქართული თარგმანი შესრულებულია დინდორფის (I ტ.) და დე ბოორის მიერ გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

† 32. იოანე ეპიფანელი VI ს-ის ბიზანტიელი ისტორიკოსი, რომლის ნაშრომის მხოლოდ ფრაგმენტებია ჩვენამდე მოღწეული. მისი თხზულება მოიცავს 572-592 წწ. ამბებს. მისი ცნობები განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია, რადგანაც ის არა მარტო მომსწრე იყო აღწერილი ამბების, არამედ მისი მონაწილეც.

იოანეს ტექსტის ფრაგმენტების ქართული თარგმანი შესრულებულია დინდორფის და მიულერის მიერ გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

† 33. მენანადრე პროტიქტორი, VI საუკუნე, ბიზანტიელი ისტორიკოსი. მისი „ისტორია“ გაგრძელებია აგათიას თხზულებისა და მოიცავს 558-582 წწ. ამბებს. ნაშრომი ჩვენამდე ფრაგმენტების სახითაა მოღწეული,

რომლის ძირითადი ნაწილი დაცულია სვიდას ლექსიკონში და კონსტანტინე პორფიროგენეტის შრომებში.

ბერძნული ტექსტის ქართული თარგმანი შესრულებულია ნებურის (1829 წ.), მიულერის (1885 წ.), დინდორფის (1871 წ.), დე ბოორის (1903 წ.) გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

†34. თეოფანე ბიზანტიელი VI საუკუნის ისტორიკოსი, რომლის „საისტორიო თხზულებიდან“ ჩვენამდე მოღწეულია მხოლოდ 4 ნაწყვეტი, რომელიც დაცულია ფოტიოსის ბიბლიოთეკაში. თეოფანეს თხზულების ერთ-ერთ ფრაგმენტში დაცულია ცნობა ქართველთა და სომეხთა ერთობლივ აჯანყებაზე სპარსელების წინააღმდეგ 571 წ. თეოფანეს ცნობით, იბერებს მამინ მეთაურობდა გორგენი. ს. ყაუხჩიშვილის მოსაზრებით, ის უნდა იყოს ქართულ წყაროებში ნახსენები გუარამ ერისთავი.

ქართული თარგმანი შესრულებულია ნებურის, დინდორფის, ბეკერის მიერ გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

†35. იოანე მალალა, VI საუკუნის პირველი ბიზანტიელი ქრონოგრაფისტი. მისი „ქრონოგრაფია“ წარმოადგენს მსოფლიო ისტორიას, რომელიც მოიცავს პერიოდს ქვეყნის დასაბამიდან ავტორის დრომდე. ნაშრომი ჩვენამდე მოღწეულია XI ს. ხელნაწერით. თხრობა მთავრდება 553 წლით. მკვლევრები ვარაუდობენ, რომ თხრობა 574 წ. გრძელდებოდა.

„გეორგიკის“ III ტომში შეტანილი ბერძნული ტექსტის ქართული თარგმანი შესრულებულია დინდორფის, დე ბოორის და შენკის მიერ გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

†36. სტეფანე ბიზანტიელი, VI ს. მოღვაწე, 55 წიგნისაგან შემდგარი გეოგრაფიული ლექსიკონის ავტორი. მას, როგორც წყარო, გამოუყენებია ჰეკატე მილეტელის, ჰეროდოტეს, თუკიდიდეს, პოლიბიოსის, სტრაბონის შრომები. სტეფანე ბიზანტიელის ლექსიკონიდან ამოკრებილ მასალაში დაცულია ცნობები საქართველოს სხვადასხვა პროვინციასა და ქართველურ ტომებზე (აფსილები, კოლხები, ლაზები, დრილები, იბერები, ჰენიოხები...). ქართული თარგმანი შესრულებულია დინდორფის (1825 წ.), მაინეკის (1849 წ.) გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

†37. ევაგრე სქოლასტიკოსი, VI საუკუნის მოღვაწე. დაწერილი აქვს 6 წიგნისაგან შემდგარი „საეკლესიო ისტორია“, რომელიც მოიცავს 431-594 წლების ამბებს. ნაშრომში საუბარია პეტრე იბერიელზე, კონსტანტინეს გაქრისტიანებაზე, იბერიასა და კოლხეთზე, სომეხთა და ქართველთა განდგომაზე სპარსთაგან.

†38. დამატება: ბიზანტიური ეპოქის ციხესიმაგრეები ლაზეთში (შორაპანი-სარაპანისი, სკანდე, ვარდციხე-როდოპოლისი, ტოლები-ტელეფისი, ისულა-ნესოსი, ლენაკის რ-ნი/, ნოქალაქევი, ციხისძირი).

„გეორგიკის“ IV ტომში შესულია რვა ავტორი და ორი დამატება.

ბერძნული ტექსტი თარგმანიურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1952 წ.

†39. ბასილი სოფონელი VI ს. მოღვაწე, რომელმაც დატოვა აღწერილობა სადაც ჩამოთვლილია კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოს

სამიტროპოლიტოები, მასში შემავალი საეპისკოპოსო კათედრები და ავტოკეფალური ეკლესიები. ნაშრომი შეიცავს ბიზანტიის იმპერიის პროვინციათა და ქალაქთა ნუსხას. ამდენად ნუსხა საერო ხასიათისაა და წარმოადგენს ბიზანტიის იმპერიის ადმინისტრაციულ აღწერას. აღწერაში მოხსენიებულია „ლაზიკის“ და „როდოპოლის“ ეპარქიები.

†40. ნიკიფორე კონსტანტინოპოლელი VIII-IX სს. საეკლესიო მოღვაწე; მას, საღვთისმეტყველო ნაშრომებს გარდა, დაუწერია ორი ისტორიული ხასიათის თხზულება: 1) მოკლე ისტორია მაკრიკის მეფობის დროიდან. თხზულება მოიცავს 602-769 წწ. 2) მოკლე ქრონოგრაფია. ეს ნაშრომი წარმოადგენს მოკლე, მშრალ ქრონოლოგიურ ნუსხას ადამიდან კეისარ ნიკიფორე I-ის გარდაცვალებამდე (829წ.).

†41. ნიკოლოზ მისტიკოსი (852-925 წწ.), საეკლესიო მოღვაწე. ის ორჯერ იყო კონსტანტინეპოლის პატრიარქი (901-907 და 912-925 წწ.) მისი წერილები საყურადღებო ცნობებს შეიცავს იმდროინდელ პოლიტიკურ და საეკლესიო ცხოვრებაზე.

†42. კონსტანტინე VII პორფიროგენეტი, ბიზანტიის კეისარი (912-959 წწ.), ისტორიკოსი. მან დაწერა რამდენიმე ორიგინალური და კომპილაციური ხასიათის ნაშრომები: „გეორგიკის“ IV ტომში შეტანილია მისი 3 თხზულება „ბიზანტიის სამეფო კარის ცერემონიები“, „ბასილ მეფის ცხოვრება“, „სახელმწიფო მართვის შესახებ“, სადაც აღწერილია სამეფო კარზე სხვადასხვა შემთხვევების დროისთვის მიღებული წესები.

†43. იოსებ გენესიოსი X საუკუნის მოღვაწე, რომელსაც 945-959 წწ. დაუწერია საისტორიო შრომა „მეფობანი“. შრომა მოიცავს 813-867 წწ. ისტორიას, საკმაოდ ტენდეციურად დაწერილს. წყაროებად გამოუყენებია ნიკიფორე კონსტანტინოპოლელის, დავით პავლაგონელის, ივნატი პატრიარქისა და გიორგი ამართლის შრომები. „მეფობანი“ შედგება 4 წიგნისაგან. მე-4 წიგნს დამატების სახით დართული აქვს ბასილ I-ის მეფობის ისტორია.

†44. გიორგი ამართლო, შემოკლებული „ქრონოგრაფიის“ ავტორი, IX საუკუნის საეკლესიო მოღვაწე. ნაშრომი წარმოადგენს მსოფლიო ისტორიას 842 წლამდე. „ქრონოგრაფიაზე“ მუშაობა დაუშთავრებია 867წ. მასში საუბარია ქართველთა და სომეხთა მოქცევაზე. გიორგი ამართლოს ნაშრომი ქართულად ითარგმნა ჯერ კიდევ XIIს. არსენ იყალთოელის მიერ. „ქრონოგრაფიის“ ქართული თარგმანი, რომელიც „გეორგიკის“ IV ტომშია შესული, შესრულებულია დებორის მიერ 1904წ. გამოცემული ტექსტის მიხედვით.

†45. სვიდას ლექსიკონი, რომლის სახელით მოღწეულია ჩვენამდე XI ს. შუა წლებში შედგენილი ლექსიკონი. საისტორიო ხასიათის განმარტებისათვის ავტორს უსარგებლია კონსტანტინე პორფიროგენეტის კრებულებში მოთავსებული ნაწყვეტებით ისტორიკოსთა თხზულებებიდან. ხოლო ენობრივი ხასიათის განმარტებებისათვის კი ჰარპოკრატონის, ჰელადიოს ალექსანდრიელის და ევდემოსის ლექსიკონებით. ქართული თარგმანი შესრულებულია ი. ბეკერის (1854წ.) გამოცემული ტექსტის მიხედვით.

46. თეოფანეს გამგრძელებელი (Xს.). ეს საისტორიო თხზულება „ქრონოგრაფია“ ეკუთვნის არა ერთ, არამედ 3 ავტორს. ეს თხზულება მოიცავს 813-961 წწ. და აგრძელებს თეოფანე უამთაადმწერლის „ქრონოგრაფიას“. წყარობად გამოუყენებიათ გენესიოსის „მეფობათა ისტორია“, კონსტანტინე პორფიროგენეტის შრომები, გიორგი ამარტოლის „გამგრძელებლის“ თხზულება.

ქართული თარგმანი შესრულებულია ი. ბეკერის მიერ 1838 წ. გამოქვეყნებული ტექსტის მიხედვით.

„გეორგიკის“ V ტომში შეტანილი ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო აკად. ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1963წ. აღნიშნულ ტომში შეტანილია XI ს. ექვსი წყარო.

47. ლონ გრამატიკოსი X-XI სს. ქრონოგრაფოსი. ჩვენამდე მოღწეულია მისი ნაშრომი „ქრონოგრაფია“, რომელშიც თბრობა იწყება ადამის გაჩენიდან და მთავრდება ბიზანტიის კეისარ რომანოზ I ლეკაპენის (919-944 წწ.) გარდაცვალებამდე. ავტორს თავისი თხზულების დაწერა დაუმთავრებია 1013 წ. ნაშრომის ძირითადი ნაწილი კომპილაციას წარმოადგენს. საკუთრივ მისი დაწერილი თხზულების ბოლო ნაწილი მოიცავს 811-944 წწ.

ლონ გრამატიკოსს თავის თხზულებაში მოცემული აქვს ხალხთა წარმოშობის გენეალოგიური სია, მათ შორის ნახსენებია ქართველური ტომები.

ლონ გრამატიკოსის „ქრონოგრაფიიდან“ ამოკრებილი მასალის ქართული თარგმანი შესრულებულია ბეკერის (1842 წ.), პატცოვის (1894 წ.), პრეგერის (1892 წ.), ბოორის (1897 წ.) და სხვათა გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

48. გიორგი კედრენე, XI საუკუნის ისტორიკოსი - ქრონოგრაფისტი. ჩვენამდე მოღწეულია მისი „ისტორიული მიმოხილვა“. ნაშრომი მოიცავს პერიოდს უძველესი პერიოდიდან 1057 წლამდე. „ქრონოგრაფიის“ წერისას მას გამოუყენებია აღრიხნელი პერიოდისა და მისი თანამედროვე ხანის ისტორიკოსთა თხზულებები.

კედრენეს „ქრონოგრაფიაში“, სხვა ხალხებთან ერთად, საუბარია ქართველურ ტომებსა (იბერებზე, კოლხებზე, ლაზებზე, აბაზგებზე) და მათ საცხოვრისზე.

გიორგი კედრენეს თხზულებებიდან ამოკრებილი მასალის ქართული თარგმანი შესრულებულია ბეკერის (1838-1839 წწ.), კ. პრეტერის (1897 წ.), ბოორის (1904, 1905 წწ.), შვაინბურგის (1929-1930 წწ.), ვასილევსკის (1899წ.) მიერ გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

49. ნიკიფორე ვრიენიოსი, XI-XII სს. მოღვაწე (1062-1137 წწ.), ბიზანტიის კეისარ ალექსი კომნენოსის ქალიშვილის, ცნობილი ისტორიკოს ანას ქმარი. მას დარჩა დაუმთავრებელი ნაშრომი, რომელსაც უწოდა „საისტორიო მასალები“, სადაც სხვა საკითხებთან ერთად საუბარია საქართველოს მეფის ბაგრატ IV-ის ასულ მარიამზე, რომელიც 1065 წელს ცოლად მიათხოვეს ბიზანტიის კეისრის კონსტანტინე X-ის ვაჟს (1059 - 1067 წწ.) მიხეილს.

† 50. კეკავშენოსი, XI საუკუნის ბიზანტიელი სახელმწიფო მოღვაწე, ისტორიკოსი, რომელსაც დაუწერია დარიგებითი ხასიათის ნაშრომი, სადაც დაცული ცნობები ასახავს ბიზანტიის ურთიერთობას სხვადასხვა ქვეყნებთან, მათ შორის საქართველოსთან. ნაშრომი მოიცავს პერიოდს ბასილ II-ის (976-1025 წწ.) დროიდან, რომანოზ IV დიოგენამდე (1067-1071 წწ.). შრომას შემოკლებით ეწოდება „სრატეგიკონი“.

„სრატეგიკონიდან“ ამოკრებილი მასალის ქართული თარგმანი შერულებულია ვ. ვასილევსკის და ვ. იერნშტედტის მიერ (1896 წ.) გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

† 51. პეტრიწონის წესდება დაწერილია 1083 წ. (შანიძის მიხედვით), 1084 წელს (ს. ყაუხჩიშვილის მიხედვით), XI საუკუნის ბიზანტიაში მოღვაწე ცნობილი ქართველი სამხედრო მოღვაწის — გრიგოლ ბაკურიანის ძის მიერ. წესდებაში საუბარია პეტრიწონის მონასტრის დაარსების მიზანსა და ამოცანებზე. წესდებით განსაზღვრულია მონასტრის თანამდებობის მქონე პირთა ფუნქციები და უფლება-მოვალეობანი; სემინარიაში სწავლა, მღვდელმსახურება მხოლოდ ქართულ ენაზე უნდა შესრულებულიყო. წესდებაში საუბარია ასევე სხვადასხვა სახის სამეურნეო და ორგანიზაციულ საკითხებზე.

„გეორგიკის“ V ტომში შეტანილი პეტრიწონის მონასტრის წესდების ბერძნული და ქართული ტექსტები დაბეჭდილია კორაის სახელობის ბიბლიოთეკაში (კუნთულ ქიოსზე) დაცული პეტრიწონის მონასტრის №1598, 1599 ხელნაწერის (ს. ყაუხჩიშვილის მოსაზრებით, XI-XI სს., ა. შანიძის თანახმად, XIII ს.) მიხედვით. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილმა, ხოლო ქართული ტექსტი — ა. შანიძემ (იხ. ა. შანიძე, თხზ., ტ. IX, 1985 წ.).

„გეორგიკის“ VI ტ., ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო აკად. ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1966 წ.

VI ტომში შეტანილია XI—XII სს. 10 ავტორის 12 ძეგლი (10 თხზულება, 2 ტრაქტატი).

† 52. მიქელ პსელოსი (1018-1077 წწ.), XI ს. სახელმწიფო მოღვაწე, მეცნიერი, მწერალი. მას დარჩა ისტორიული ხასიათის ნაშრომი „ქრონოგრაფია“, რომელიც შედგება ორი ნაწილისაგან. I ნაწილი მოიცავს 976-1056 წლების ისტორიას, II ნაწილი - 1059-1077 წლების ამბებს. „ქრონოგრაფიაში“ საუბარია იბერების ჯარსა და მათ მონაწილეობაზე ბარდ ფოკას აჯანყებაში. ასევე დაცულია ცნობები იბერიის თემზე, მარიამ დედოფალსა და მის ვაჟ კონსტანტინეზე...

მიქელ პსელოსის „ქრონოგრაფიიდან“ ამოკრებილი ქართული თარგმანი შესრულებულია კ. სათას (1874-1899 წწ.), რონაულდის (1926-1928 წწ.) მიერ გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

53. „გეორგიკის“ VI ტომში მიქელ პსელოსის სახელით შეტანილია ასევე 2 ტრაქტატი: ა) განმარტებად დღესასწაულთათვის („მიქელ პანუპერტიმოსისა მონაზონისა პსელოსისა თქმული განმარტებად საიდუმლოსა საუფლოსა წმინდათა დღესასწაულთასა“). ბ) „პირმოძესათჳს („დიდისა ფილოსოფოსისადა მოწაფეთა თჳსთა მიმართ თარგმანებად სიტყუასა მას

ღმრთისმეტყუელისასა მეტყუელსა: „ვითარცა იქმნა პირშო მრავალთა მძათა შორის, ეგრეთვე პირშო მკულდართავან ღირს იჩინა ყოფად“.

† 54. მიხეილ ატალიატე, XI ს. II მეორე ნახევრის მოღვაწე. მის მრავალრიცხოვან ნაშრომთა შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია „ისტორიას“, რომელშიც აღწერილია 1034-1079 წლების ამბები. თხზულება, სავარაუდოდ, დაწერილი უნდა იყოს 1080-1081 წლებში. თხზულებაში საუბარია იბერიელთა წარმოშობაზე, ბიზანტიის ჯარში იბერიელთა სამსახურზე.

მიხეილ ატალიატეს „ისტორიიდან“ ამოკრებილი მასალის ქართული თარგმანი შესრულებულია ბეკერის (1853 წ.) გამოცემული ტექსტის მიხედვით.

† 55. ანნა კომნენე XI-XII სს. მოღვაწე, ბიზანტიის კეისრის ალექსი კომნენოსის (1081-1118 წწ.) უფროსი ქალიშვილი, 15 წიგნისაგან შემდგარი საისტორიო ნაშრომ „ალექსიადას“ ავტორი. თხზულება მოიცავს 1069-1118 წლების ამბებს და, ფაქტობრივად, წარმოადგენს ალექსი კომნენოსის მოღვაწეობის ისტორიას. მისი „ალექსიადა“ ნიკიფორე ვრიენიოსის „ისტორიის“ გაგრძელებაა.

თხზულებიდან ამოკრებილი მასალის ქართული თარგმანი შესრულებულია ლ. შოპენის (1839 წ.), ა. დავისის (1928 წ.), კარპოვის (1895 წ.), ლიუბარსკის (1965 წ.), მიერ გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

† 56. ნიკეტა ხონიატე (აკომინატი), XII-XIII სს. მოღვაწე (გარდაიცვალა 1213 წ.). მისი მრავალმხრივი ლიტერატურული მემკვიდრეობიდან მთავარ ნაშრომად მიჩნეულია 21 წიგნისაგან შემდგარი „ისტორია“, რომელიც მოიცავს 1180-1206 წლების ისტორიას.

ნიკეტა ხონიატეს „ისტორიიდან“ ამოკრებილი მასალის ქართული თარგმანი შესრულებულია ი. ბეკერის (1835 წ.), ვ. დოლცოვის (ნიკეტა ხონიატეს „ისტორია“ რუსულ ენაზე თარგმანი — 1860 წ. ტ. I), ნ. ჩელცოვის (ტ. II, 1862 წ.), ფ. გლაბერის (ბიზანტიოლოგიური შრომები. IX, თარგმანი და განმარტებები გლაბერის მიერ, 1958 წ.) მიერ გამოცემული ტექსტები

† 57. იოანე კინამოსი, XII ს. II ნახევარი, ისტორიკოსი. 1180-1183 წწ. დაუწერია ისტორიული ხასიათის ნაშრომი „მოკლე მიმოხილვა ნეტარისა, პორფიროგენეტ მეფის უფალ იოანე კომნენოსის წარმატებებისა და მოთხრობა მისი სახელოვანი ვაჟის, მეფისა და პორფიროგენეტ უფალის მანუელ კომნენოსის საქმეებისა, თხზულება სამეფო მდივნის კინამოსისა“.

გარდა ამისა, მას როგორც მაღალი თანამდებობის პირს (სამეფო მდივანი), ხელი მიუწვედებოდა საარქივო მასალებზე.

იოანე კინამოსის თხზულებიდან ამოკრებილი მასალის ქართული თარგმანი შესრულებულია ა. მაინეკის (1836 წ.), კარპოვის (1859 წ.), გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

† 58. გიორგი კოლინე, XII ს. მოღვაწეა, თუმც მკვლევართა ერთ ნაწილს XI ს. მოღვაწედ მიაჩნია. კოლინეს სახელით ჩვენამდე მოაღწეულია ორი შრომა: 1) „პატრი“ („patria“), რომელიც წარმოადგენს ტრაქტატების კრებულს. 2) მეორე თხზულება წარმოადგენს კრებულს „თანამდებობათა

„მესახებ“. თუმც ამ კრებულის ავტორად კოდინეს აღიარება მკვლევართა დიდ ნაწილს საეჭვოდ მიაჩნია. გიორგი კოდინეს თხზულებებიდან ამოკრებილი მასალის ქართული თარგმანი შესრულებულია გ. მორავსკის (Byzantinoturcica, I, 1958 წ.), გ. ლასკინი (георгий кодин о древностях константинополя, 1905 г.). გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

† 59. „მოკლე ქრონოგრაფია“, დაწერილი XII-XIII სს. მოღვაწის იოველის მიერ, ლათინთა ბატონობის ხანაში (1204-1261 წწ.); მოკლე „ქრონოგრაფიაში“ აღწერილი ამბები მოიცავს პერიოდს დასაბამიდან 1204 წლამდე.

„გეორგიკის“ VI ტომში შესულია იოველის „მოკლე ქრონოგრაფიის“ მხოლოდ ბოლო ნაწილი, რომელშიც მოკლედ არის აღწერილი მარიამ-პართაყოფილის (ბაგრატ IV-ის ასული) თავდადასავალი.

აღნიშნული ნაშრომის ფრაგმენტის ქართული თარგმანი შესრულებულია ი. ბეკერის („იოველის ქრონოგრაფიის კომენტარები“, I, 1836 წ. В С, MIG-ne, patrologia Graeca, 139) გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

† 60. იოანე სკილიცეს გამგრძელებელი XI ს. უცნობი ავტორი, მიქელ პსელოსის თანამედროვეა. მისი „ისტორია“ წარმოადგენს იოანე სკილიცეს თხზულების გაგრძელებას, რომელიც მოიცავს 1057-1079 წლების ამბებს, სადაც საუბარია იბერიაზე, მარიამ (მართაყოფილი) ბაგრატიონზე.

იოანე სკილიცეს „ისტორიიდან“ ამოკრებილი ბერძნული ტექსტის ქართული თარგმანი შესრულებულია ბონის კორპუსის II ტ. (CB, 1889 წ.), Mig-ne PG, 122 (1889 წ.) გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

† 61. კონსტანტინე მანასე, XII ს. სასულიერო მოღვაწე (გარდაიც. 1187 წ.). „ქრონიკა“ დაწერილია ე. წ. პოლიტიკური ლექსით. ნაშრომი მოიცავს ამბებს „დასაბამიდან ქვეყნისა“ ბიზანტიის კეისარ ნიკიფორე ბოტანიტამდე (1078-1081 წწ.).

„ქრონიკაში“ მოთხრობილია მიხეილ VII პარაპინაკსა და მის მეუღლე მარიამზე — მართაყოფილზე, ბარდა ფოკას აჯანყებასა და „იბერების“ მონაწილეობაზე მასში.

კონსტანტინე მანასეს „ქრონიკიდან“ შერჩეული მასალის ქართული თარგმანი შესრულებულია ი. ბეკერის (1837 წ.), რ. ჰერხერის (1859 წ.) მიერ გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

† 62. იოანე ზონარა XI ს. დასასრულისა და XII ს. დასაწყისის მოღვაწეა. მისი ლიტერატურული მემკვიდრეობიდან აღსანიშნავია ისტორიული ხასიათის ნაშრომი „მსოფლიოს ქრონიკა“, რომელიც დიდი მოცულობის თხზულებაა და ძირითადად მოიცავს ამბებს ქვეყნის დასაბამიდან 1118 წლამდე; მის ნაშრომში ფრაგმენტულად, მაგრამ მაინც დაცულია ცნობები იოანე II კომნენოსის (1118-1143 წწ.) და მანუელ I-ის (1143-1180 წწ.) მეფობის პერიოდზეც. ნაშრომზე მუშაობისას მას უსარგებლია წინამორბედი ისტორიკოსების შრომებით.

იოანე ზონარას ნაშრომიდან ამოკრებილი მასალის თარგმანი 1954-1955 წწ. შეასრულა მ. კახაძემ; შეავსო და უზუსტობანი გაასწორა ს. ყაუხჩიშვილმა, რომელმაც რედაქტირებისას ისარგებლა ლინდორფის (1868-1875 წწ.), ბ. ვობსტის (1897 წ.), ბოლიანსკის (1847 წ.) ლავროვის (1897_византийский вр. 4) გამოცემული ტექსტების მიხედვით.

EMZAR CHANTURIDZE

THE PRIMARY SOURCES ABOUT GEORGIA PRESERVED
IN KUTAISI I.CHAVCHAVADZE SCIENTIFIC LIBRARY

Every significant event in the world history is described in the relevant historic sources. The eye-witnesses, the chronicles of the contemporary period observed the current tidings and described them in their historic works with more or less precision and objectivity. In the scientific research of Georgian history along with manuscripts, the matters of great importance are the archeological, numismatic, documentary materials and everything which we have inherited from the past. Among them the manuscript sources are considered to be the most significant ones.

In displaying and publishing of the oldest manuscripts about Georgian history the greatest tribute was done by the following Georgian scientists: D. Bakradze, E. Takaishvili, Iv. Javakhishvili, K. Kekelidze, S. Janashia, I. Abuladze, S. Janashvili, N. Berdzenishvili, N. Mari, A. Shanidze, S.Kaukhchishvili, G. Melikishvili, I. Abuladze, A. Gamkrelidze, N. Lomouri, G. Alasania, Z. Aleksidze, R. Kiknadze, A. Abdaladze, Ak. Urushadze, T. Mikeladze, G. Tsereteli, S. Jikia, T. Kaukhchishvili, El. Metreveli, V. Puturidze, J. Odisheli, N. Shengelia, I. Tabagua, L. Janashia, N. Kechekmadze, M. Svanidze... They are the people who displayed, established, translated foreign texts in Georgian language and published a lot of interesting documents and historic materials with comments.

Georgian people had the close political, economical, cultural relationships with different nations during the period of their existence. Due to these facts some pieces of information can be found about Georgian ethnos in their handwritings. Notes are preserved in the oriental manuscripts, in the works of Greek, Roman, Armenian, Arab, Persian, Turkish writers (historians, geographers, philologists...) they can be found in the diaries and records of European travelers and missionaries, in the reports of foreign diplomats. All these materials written in foreign languages are the best resources for studying the history of Georgia. Thus it's important to be aware of foreign materials while making research in the history of Georgia.

In Kutaisi Scientific Library quite a big amount of resources are preserved about the history of Georgia. Our publication aims to present annotated bibliography of the handwritten resources (Byzantium resources III-VIII centuries) preserved in Kutaisi Scientific Library. All the materials presented are the most significant for the study of Georgian history.